

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 14, Issue 3, No.40, Autumn 2022, pp.19- 38

Received: 15/08/2022 Accepted: 19/11/2022

The Course of Reflecting Mythological-epic Themes and Narratives in Contemporary Poetry of Afghanistan (from the Constitution to 1380 AH)

Mohammad Daneshgar

Ph. D. Student of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran
md.daneshgar@edu.ikiu.ac.ir

Seyed Ali Ghasemzadeh *

Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature & Humanities, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran
s.a.ghasemzadeh@hum.ikiu.ac.ir

Reza Chehrehgani

Assistant Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature & Humanities, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran
chehrehgani@hum.ikiu.ac.ir

Abstract

Myth is an element of human culture that narrates a true story with an unusual nature. It discusses the miraculous action in the indeterminate time of beginning, as superhuman experiences and as a mental-imaginative process with the help of works of art. It is recreated and continues to live with the help of this cultural element. Artistic-literary works become broad, deep, and lasting and acquire a global dimension and immortality. Therefore, mythological elements in different periods of Persian poetry have always been recreated with ups and downs. No period sans theme and image creation in the mythological literature and the dynamic spirit of myth has always flowed in the body of Persian poetry. Poets have used this cultural element with different approaches and have recreated it. The present study, using a descriptive-analytical method, investigates the reproduction of mythological-epic themes and narratives in the contemporary poetry of Afghanistan (from the Constitution to 1380 AD). The results of the present research show that the reproduction of mythological elements in contemporary Afghan poetry is not a pure imitation but a purposeful creation that contemporary poets, using their literary talents most artistically, relate mythological narratives and characters with events and personalities. They have adapted in their times, by linking the present and the past. They have presented their political thoughts and human emotions.

*Corresponding author

Daneshgar, M., Ghasemzadeh, S. A., & Chehrehgani, R. (2022). The course of reflecting mythological-epic themes and narratives in contemporary Afghan poetry (From the Constitutional Period to 1380). *Literary Arts*, 14 (3), 19-38.

2322-3448 / © 2022

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/liar.2022.134684.2176>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1401.14.3.2.2>

1. Introduction

The myth, a cultural image or a symbol with a narrative, has been recreated in different eras of Dari Persian literature. It has reflected the visions of poets and writers on various topics and expressed their ideals and feelings. For this reason, these types of metaphors are considered to be the most important tools of poetry, because they represent imagination in the best way. Contemporary poets of Afghanistan, considering the political-social function, use myth to reflect their human emotions. They have expressed the socio-political situation of their country with the help of mythological symbols.

2. Materials and Methods

In this research, an attempt is made to analyze and reread the recreation of mythological-epic themes and narratives in the contemporary poetry of Afghanistan (from the Constitution to 1380 AH) using a descriptive-analytical approach.

3. Results and Conclusion

Based on the existing examples, contemporary Afghan poetry can be classified into four stages in terms of the regeneration of mythological elements.

The first phase covers the poetry of the initial years of Mohammad Zahir Shah's reign and before. At this stage, there are examples of myth reproduction for rhetorical and political reasons in the poetry of Mahjuba Heravi, Abdullah Arif Chah Abhi, Bareq Shafi, and Seyed Ismail Balkhi. The mentioned poets while using the rhetorical capacity of mythological elements, use mythological-epic characters and themes; because they have reflected the praise of love, the satire of rulers, defense of the rights of the oppressed, condemnation of the tyranny of absolute monarchy, and the calling of people to fight and stand against political tyranny.

The second stage is related to the regeneration of the myth to use its symbolic aspect, with the social context and creating artistic ambiguity. It includes the "Decade of Democracy" until the end of the presidency of Mohammad Daud Khan. Being aware of the symbolic capacity of myth, poets of this stage have reflected their human emotions with the help of the multifaceted, ambiguous, and symbolic language of myth and have expressed the manifestations of their social life. The most prominent examples of the recreation of the myth, due to its symbolism and creating ambiguity, are in the poems of Wasef Bakhtari, Latif Nazimi, Haider Lahib, and others. In these examples, the poets while reproducing mythological-epic stories, and themes such as; the narrators of the country have addressed misdirection of the command, lack of knowledgeable and thoughtful people to guide the people, hope for a better future, condemnation of the ruling political tyranny, a promise of victory against tyranny and the emergence of a savior.

The third stage is related to recreating mythological elements for ideological reasons. It includes the poetry of Haft Ardibehesht 1357 AH. Myth-approaching poets of this stage, according to the left and right tendencies, have reproduced mythological narratives and characters with different approaches and revealed their political thoughts with the help of the political function of myth. Asadullah Habib, Baragh Shafi'i, Taghian Sakai, Shabgirpoladian, Qaharaasi, Partunadari, Mohib Barash, Shoja Khorasani, Latif-Pedram, Sami Hamed, Abdul Karim Tamna, Kazem Kazemi and some other poets of this period are mythologists with different approaches. Mythological-epic elements in the reflection of topics such as; praise of the ruling system, the confrontation between the Ahurai and Ahrimanic forces (mujahideen and the government), the martyrdom of the oppressed and innocent people of Afghanistan in Polcharkhi prison, the mourning of mothers over the loss of their children and husbands, unfortunate consequences of aggression and tyranny, description of the campaign, deadly attacks of the Soviet army and the communist government, martyrdom of the oppressed people of Afghanistan in defense of the land, the overthrow of the human values, expression of the unfortunate situation of Afghan refugees inside and outside the country and Issues like this have been used.

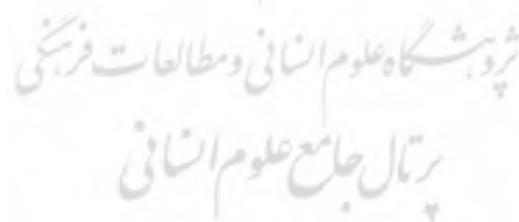
The final stage --the stage of quantitative expansion of mythological themes, internal and external poetry includes the period of Mujahideen rule and beyond. At this stage, the best examples of mythological elements in the poetry of Abu Talib Mozafari, Khaleda Forough, Raziq Fani, Abdul Ghafoor Arzu, and some others are available. In these examples, the poets, while reshaping the myth, abstract issues of family love, condemnation of civil wars, fratricide, etc. have been addressed.

Keywords: Contemporary Poetry of Afghanistan, Mythological-epic Narratives, Movement of Afghan Poetry.

References

- Abbas Abad, Y. A. (2008). Manouchehr Atashi's poetry and the place of myth in it. *Journal of Lyrical Literature Researches (Sistan and Baluchestan University)*, 6(11), 131-152.
- Abrofarakh, Sh. (2019). Myth in Ahmad Shamloo's poetry. *Ourmazd Journal*, 12(47), 97-117.
- Akbarzadeh, Sh. (Ed.) (2018). *Allameh Shahid Sayed Isma'el Balkhi's divan*. Kabul: Andisheh Foundation.
- Assi, A. Q. (2009). *The generalities of Qahar Assi*. Kabul: Khayyam Publication.
- Bahar, M. (1992). Shahnameh, from myth to epic. *Chavoush Journal*, 1(9-10), 130-144.
- Bahar, M. (1995). *A research in Iranian culture*. Tehran: Fekre Rooz Publication.
- Bakhtari, W. (2019). *Sofalineh-ei chand bar pishkhan-e bolourin-e farda (earthware on tomorrow's crystal counter)*. Kabul: Parnian Publication.
- Bareq Shafiei, M. H. (1979). *Shahr-e hamaseh (epic city)*. Kabul: Beihaqi Publication.
- Chah Abi, M. E. (Ed.) (1994). *Aref Chah Abi's divan*. Lahore: (n.p).
- Chehreghani, R. (2018). Periods of Persian poetry in Afghanistan (From the first Constitution to the fall of Ale Yahya dynasty). *Two Quarterly Scientific Research Journal of History of Literature (Faculty of Letters & Human Sciences Shahid Beheshti University)*, 11(82), 5-38.
- Eliade, M. (2013). *Perspectives of myth*. Translated by Jalal Sattari. Third Edition. Tehran: Toos Publication.
- Esmaeilpour, A. Q. (2008). *Myth as symbolic expression*. Second Edition. Tehran: Soroush Publication.
- Esmaeilpour, A. Q. (2017). *The evolution of Iranian mythology. The expanse of mythology (collection of interviews)*. Edited by Mohammad Reza Ershad. Tehran: Hermes Publication.
- Faiez, M. E. (2013). *The background of modernity, the emergence and development of new poetry in Afghanistan*. Kabul: Saeed Publication.
- Forough, Kh. (2012). *Qiam-e Mitra va chand royay-e digar (the rise of Mitra and other visionaries)*. Kabul: Afghanistan Pen Association.
- Habib, A. (1983). *Khatt-e Sorkh (the red line) (Poetry collection)*. Kabul: Afghan Writers Union.
- Hamed, A. S. (1998). *Raz bonha dar fasl-e shegoftan-e gol-e Anjir (a selection of poems)*. Peshawar: Free Association of Writers.
- Hassanzadeh Mirali, A., & Hosseini Kolbadi, S. H. (2012). Myth in Hamid Mosadegh's poems. *Contemporary Persian Literature, Institute for Humanities and Cultural Studies*, 2(1-3), 49-64.
- Hekmat, Sh. (2010). The crystallization of myth and some of its functions in Sohrab Sepehri's poetry. *Quarterly Journal of Literary Ideas*, 3(6), 147-159.
- Herawi, M. (2000). *Divan of Mahjoubeh Herawi's poetry*. Herat: Kiumars Publication.
- Jafarzadeh Ardestani, Z. (2017). *A comparative analysis of myth in poems of Mehdi Akhavan-Sales, Ahmad Shamlou and Sohrab Sepehri*. MA Thesis in Persian Language and Literature, Department of Literature and Humanities, Qom University.
- Kazemi, M. K. (2009). *Kofran (selection of poems)*. Tehran: Taka Publication.
- Keyvani, M. (2011). The reflection of the contents of several myths in the Persian mystical and Sufi works. *Nameh-ye Farhangestan Journal*, 12(2) (consecutive 46), 59-78.
- Khorasani, Sh. (2004). *Setare va siyahi (star and darkness)*. Kabul: Elmi Farhangi Publication.
- Lak, M. (2005). An introduction to recognizing myth and explanation of its identity-making functions in war poetry. *Quarterly Journal of National Studies*, 6(23), 63-83.
- Mohammadi, B., & Haddad, M. (2019). Manifestations of myth & epic language in Nasrollah Mardani's poetry. *Bi-Quarterly Journal of Sacred Defense Literature*, 3(1-4), 127-144.
- Mousavi, S. K., & Mohammadi Dehcheshmeh, H. (2015). Reflection of national and epic myths in the poetry of the holy defense poets. *Journal of Resistance Literature (Shahid Bahonar University, Kerman)*, 7(12), 323-351.
- Mozaffari, S. A. (2018). *Oqab chegone mimirad (how does an eagle die)*. Tehran: Amu Publication.
- Namvar Motlaq, B. (2021). *An introduction to mythology*. Third Edition. Tehran: Sokhan Publication.
- Nazemi, L. (2000). *Az Bagh ta Ghazal (from garden to Ghazal (collection of poems))*. Peshawar: Arash Publication.

- Pahlavan, Ch. (1992). *Some instances of Afghanistan's contemporary poems*. Tehran: Neishabour Foundation.
- Partaw Naderi, N. (1991). *Soog name-ei baray-e taak (a selection of poems)*. Kabul: Afghan Writers Association.
- Partaw Naderi, N. (2020). *Resistance poetry and its conditions in Afghanistan*. Kabul: Saeed Publication.
- Qasemzadeh, S. A., & Bozorg Bigdeli, S. (2018). *A mythical novel (criticism and analysis of the flow of mythology in the Persian novel)*. First Edition. Tehran: Cheshmeh Publication.
- Qawim, A. (2008). *A review of contemporary Dari literature*. Second Edition. Kabul: Saeed Publication.
- Rastegar, A. (2018). *The pioneers of the renewal Dari poetry in Afghanistan*. First Edition. Kabul: Academy of Sciences of Afghanistan.
- Salmani-nezhad Mehrabadi, S., & Saif, A. (2016). *Examining myth and its types in contemporary poetry (with an eye to Mousavi Garmaroudi's poetry)*. *Journal of Literary Criticism and Rhetoric*, 5(1), 19-38.
- Shabgir Pouladian, J. (1995). *Faraz-e borj-e khakestar (above the ash tower)*. Kabul: Ayyam Baraki Publication.
- Shafagh, E., & Chehrehani, R. (2012). Poetic return in Afghanistan Persian poem. *Literary Arts*, 4(2), 53-68.
- Shariati, H. (Ed.) (2016). *A collection of Raziq Fani's poems*. Kabul: Amiri Publication.
- Tayyebinejad, Gh. R. (2012). *The reflection of myth in Hafiz and Ahmad Shamlou's poetry*. Ebrahim Mohammadi. MA Thesis in Persian Language and Literature, Department of Literature and Humanities, Birjand University.
- Thervati, B. (2007). *Moyehay-e Pamir (Pamir wailing), Persian poetry in today's Afghanistan*. First Edition. Tehran: Al-Hoda Publication.
- Toghyan Sakaei, M. Y. (1991). *Khan-e Haftom (A selection of poems)*. Kabul: Ministry of Information and Culture.
- Walwalji, A. (2003). *Ba tu bahar mirasad (spring comes with you)*. Kabul: Maiwand Publication.

سیر بازتاب مضامین و روایات اساطیری - حماسی در شعر معاصر افغانستان (از مشروطه تا ۱۳۸۰ خورشیدی)

محمد دانشگر، دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

md.daneshgar@edu.ikiu.ac.ir

سیدعلی قاسم‌زاده^۱، استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

s.a.ghasemzadeh@hum.ikiu.ac.ir

رضا چهرقانی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

chehreghani@hum.ikiu.ac.ir

چکیده

اسطوره از سازه‌های فرهنگ بشری و روایتگر سرگذشتی حقیقی با سرشتی غیرعادی است که از کرده‌های شگفت‌آور در زمان نامشخص آغازین، همانند تجربیات ابرانسانی، بحث می‌کند. اسطوره فرایند ذهنی - تخیلی است که به یاری آثار هنری، به‌ویژه شعر، بازتولید می‌شود - که خود نیز فرایند ذهنی است - و به حیات خود ادامه می‌دهد. آثار هنری - ادبی به یاری این عنصر فرهنگی گسترده، ژرف و ماندگار می‌شوند و بُعد جهانی و جاودانگی می‌یابند. به همین دلیل عناصر اساطیری در ادوار مختلف شعر فارسی، همیشه با فراز و فرودهایی بازآفرینی شده‌اند. در هیچ دوره‌ای، مضمون‌پردازی و تصویرآفرینی شاعران از اساطیر خالی نبوده؛ روح سیال اسطوره همواره در کالبد شعر فاخر فارسی جاری بوده است و شاعران این عنصر فرهنگی را با رویکردهای مختلف بازآفرینی کرده‌اند. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی می‌کوشد تا سیر بازتولید مضامین و روایت‌های اساطیری - حماسی را در شعر معاصر افغانستان (از مشروطه تا ۱۳۸۰ خورشیدی) بررسی کند. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که بازتولید عناصر اساطیری در شعر امروز افغانستان، نه یک تقلید محض، بلکه آفرینشی هدفمند است که شاعران معاصر با استفاده از استعدادهای ادبی خود، به هنرمندانه‌ترین شکل، روایت‌ها و شخصیت‌های اساطیری را با رویدادها و شخصیت‌های روزگار خود وفق داده و از این طریق، با پیوند دادن زمان حال و گذشته، اندیشه‌های سیاسی و عواطف انسانی خود را مطرح کرده‌اند.

کلیدواژه‌ها: شعر معاصر افغانستان؛ روایات اساطیری - حماسی؛ جریان‌شناسی شعر افغانستان

۱- مقدمه

اسطوره واقعی فرهنگی و الگویی تکرارشونده است که تاریخ مقدسی را حکایت، و سرگذشت مینوی، عبرت‌آمیز و معنی‌داری را روایت می‌کند؛ اسطوره «به‌گونه‌ای نمادین، تخیلی و وهم‌انگیز می‌گوید که چگونه چیزی پدید آمده، هستی دارد یا از میان خواهد رفت و درنهایت، اسطوره به‌شیوه‌ای تمثیلی کاوشگر هستی است» (اسماعیل‌پور، ۱۳۸۷: ۱۴). این سازه فرهنگی، دین و دانش انسان‌های نخستین و داشته‌های معنوی آنها را تشکیل می‌دهد و از قوانین علمی پیروی نمی‌کند؛ زیرا انسان نخستین به شناخت طبیعت و کشف رازهای آن نیاز داشت و به یاری اساطیر به‌گونه‌ی نمادین و تمثیلی، معماهای رازناک جهان و طبیعت را توجیه می‌کرد؛ بنابراین اسطوره تفسیر انسان نخستین از جهان و پاسخ‌گوی نیازهای معنوی او نسبت به ناشناخته‌ها، ترس و پدیده‌هایی است که برای آنها موهوم و مبهم بوده و نیاز مبرم به دریافت و فهم چیرستی آن وجود داشته است (بهار، ۱۳۷۴: ۲۰۶). این تصویر فرهنگی‌شده، از موضوعاتی مانند آفرینش جهان، خاستگاه پدیده‌ها و حوادث طبیعی، جایگاه وضعیت و تمایلات انسانی و رابطه آن با امر الهی، پیدایش یک قوم یا یک ملت و رابطه آنها با دیگران بحث می‌کند (نامورمطلق، ۱۴۰۰: ۲۰).

موجودات اساطیری، قهرمانانی‌اند که با خویش‌کاری‌های فراطبیعی، با الهام از طبیعت، هستی یافته‌اند و با هم‌آمیزی عنصر خیال، به حیات خود ادامه می‌دهند. «آدم‌های اسطوره موجودات مافوق طبیعی‌اند و خاصه به‌سبب کارهایی که در زمان باعتبار ازلی انجام داده‌اند، شناخته شده‌اند» (الیاده، ۱۳۹۲: ۱۵)؛ بنابراین موجودات و شخصیت‌های اساطیری با ویژگی ابرانسانی چهره نموده و به هستی خود به یاری آثار بشری ادامه می‌دهند. بخشی از عناصر اساطیری را اسطوره‌های ملی تشکیل می‌دهد؛ این اسطوره‌ها بهترین ظرف ادبی برای بازگشت به گذشته است که با فراتاریخی نشان‌دادن موضوعات امروزی، معنابخشی به جهان، اعمال آدمی و مناسبات اجتماعی معاصر و افزایش جذابیت آثار ادبی، بازتولید می‌شوند (قاسم‌زاده و بزرگ‌بیگدلی، ۱۳۹۷: ۱۳). این اسطوره‌ها بیانگر الگوهای سرمشق هستند و به تاریخ ایران قبل از اسلام مربوط می‌شوند و «میراث مشترک هند و ایرانی و فراتر از آن، هند و اروپایی است» (اسماعیل‌پور، ۱۳۹۶: ۶).

بخشی از اسطوره‌های ملی را اسطوره‌های حماسی تشکیل می‌دهد. مهم‌ترین جنبه این اسطوره‌ها طرح انسان برتر یا انسانی آرمانی است که در این راه از ویژگی‌هایی مانند خرق عادت و قهرمانی بودن استفاده می‌کنند. انسان‌های اسطوره‌های حماسی، هیچ‌گاه نمی‌توانند در چارچوب منطق قرار بگیرند و به‌نوعی ماورایی به شمار می‌روند (لک، ۱۳۸۴: ۶۷). این شخصیت‌ها در عصر حماسی از نقش ایزدی به‌شکل پهلوان با تشخص انسانی درآمده‌اند و شخصیت اسطوره‌ای - حماسی یافته‌اند؛ بنابراین بسیاری از مطالب حماسه‌ها و روایات حماسی، سابقه‌ای میتولوژیک دارند و دراصل اسطوره بوده‌اند و در اعصار بعد، از عالم اسطوره به عالم حماسه درآمده‌اند (بهار، ۱۳۷۱: ۱۳۰-۱۳۱).

زمان در روایات و داستان‌های اسطوره‌ای، ازلی است، نه تاریخی؛ زیرا «اسطوره به تاریخ یا زمانی خاص وابسته نیست و بنابر همین خصیصه، همواره در هر نوع و یا قالب ادبی و هر دوره‌ای می‌تواند بازبایی و بازنمایی شود» (قاسم‌زاده و بزرگ‌بیگدلی، ۱۳۹۷: ۲۰). به همین علت، جهان فراسوی اسطوره و روایات اساطیری همواره جولانگاه شاعران اسطوره‌پرداز قرار گرفته است و شاعران با پیوند دادن گذشته و حال، زمینه‌ای را فراهم کرده‌اند تا به یاری اساطیر، دریافت‌های اجتماعی - سیاسی و عواطف انسانی خود را به مخاطبان منتقل کنند؛ زیرا «شعر معاصر از بسیاری جهات با مسائل سیاسی آمیخته است؛ بدین جهت اسطوره‌ها چون با ملیت و سیاست کارکرد دوسویه‌ای دارند، در شعر معاصر برای بیان نمادهای سیاسی و اجتماعی ابزاری مناسب تشخیص داده شده‌اند» (عباس‌آباد، ۱۳۸۷: ۱۳۳).

در شعر معاصر افغانستان، از پایان دوره مشروطه به این سو، به علت ورود رمانتیسم به عرصه ادبیات (قویم، ۱۳۸۷: ۲۰) و فراهم شدن بستر اجتماعی و فرهنگی، حضور اساطیر و بازتولید روایات اساطیری گسترش یافت. این گسترش در دوره‌های

پسین، سیر صعودی خود را پیمود و اسطوره‌پردازی با رویکرد ملی‌گرایی و میهن‌دوستی با توجه به اوضاع سیاسی - اجتماعی، در آثار شاعران نمایان شد. استبداد سیاسی که چندین دهه بر افغانستان حاکم بود، با کودتای هفتم ثور ۱۳۵۷ و تشکیل حکومت دست‌نشانده، گسترده‌تر شد و شاعران با استفاده از ابهام‌های هنری، به یاری کارکرد نمادین اسطوره، این عنصر فرهنگی را در بازتاب وضعیت اجتماعی به صورت چشم‌گیر بازآفرینی کردند.

۱-۱ بیان مسئله

اسطوره تصویری فرهنگی شده و نمادی روایت‌دار است که در ادوار مختلف ادبیات فارسی دری بازآفرینی شده و بینش‌های شاعران و نویسندگان را در قبال موضوعات مختلف بازتاب داده و آرمان‌ها و احساسات آنان را بیان کرده است. به همین دلیل این استعاره‌گونه‌ها از مهم‌ترین ابزار شعر دانسته می‌شوند؛ زیرا «به بهترین شکل تخیل و تخیل‌پردازی را نمایندگی می‌کند» (نامورمطلق، ۱۴۰۰: ۲۳). شاعران معاصر افغانستان با توجه به کارکرد سیاسی - اجتماعی، اسطوره را در بازتاب عواطف انسانی خود به کار می‌برند و به یاری نمادهای اساطیری، اوضاع اجتماعی - سیاسی کشور خود را بیان کرده‌اند. این پژوهش می‌کوشد تا به صورت علمی و روشمند، به گونه‌ی توصیفی - تحلیلی، سیر بازآفرینی مضامین و روایات اساطیری - حماسی را در شعر معاصر افغانستان (از مشروطه تا ۱۳۸۰ خورشیدی) تحلیل و بازخوانی کند. به همین دلیل در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

۱. سیر اسطوره در شعر معاصر افغانستان تا ۱۳۸۰ خورشیدی چند مرحله را طی کرده است و در این باره کدام شاعران نقش برجسته داشته‌اند؟

۲. برجسته‌ترین شاعران اسطوره‌پرداز معاصر افغانستان از شخصیت‌ها و روایات اساطیری - حماسی در بازتاب چه موضوعات و مضامینی یاری جسته و این عناصر فرهنگی را با چه خویشتکاری و کارکردهایی بازآفرینی کرده‌اند؟

۲-۱ پیشینه پژوهش

در حوزه اسطوره و بازآفرینی آن در متون ادبی معاصر فارسی دری در ایران پژوهش‌های فراوانی به صورت کتاب، مقاله و پایان‌نامه، با رویکردهای مختلف انجام شده است که یادآوری همه آنها در این جستار ممکن نیست. به همین دلیل، به برخی از برجسته‌ترین تحقیقات در حوزه بازتولید اسطوره در شعر معاصر فارسی اشاره می‌شود که در ایران به انجام رسیده است:

- مقاله «بازتاب درون‌مایه‌های چند اسطوره در آثار عرفانی و صوفیانه فارسی»، به قلم مجدالدین کیوانی: این مقاله درباره بازتاب درونمایه‌های اساطیری در آثار عرفانی فارسی نگارش یافته است. نویسنده با توجه به پیوند اسطوره و عرفان، به چگونگی تجلی مضامین و روایات اساطیری در آثار عرفانی - صوفیانه فارسی می‌پردازد و از سویی بازتولید عناصر اساطیری - حماسی در آثار عرفانی فارسی را تحلیل و بررسی می‌کند (کیوانی، ۱۳۹۰).

- «بازتاب اسطوره‌های ملی و حماسی در شعر شاعران دفاع مقدس»، مقاله پژوهشی سید کاظم موسوی و حمزه محمدی ده‌چشمه: نویسندگان در این مقاله، اساطیر ملی و حماسی را در شعر نصرالله مردانی، سید حسن حسینی، مشفق کاشانی، علی موسوی‌گرمارودی و حمید سبزواری بررسی کرده‌اند و به تحلیل نقش اساطیر ملی - حماسی در تقویت روحیه دفاعی دوره جنگ تحمیلی و «دفاع مقدس» پرداخته‌اند (موسوی و محمدی ده‌چشمه، ۱۳۹۴).

- مقاله «درآمدی بر شناخت اسطوره و تبیین کارکردهای هویت‌بخش آن در شعر جنگ» نوشته منوچهر لک: در این مقاله، به نقش هویت‌بخش اسطوره‌های ملی در تقویت روحیه دفاع و افزایش وفاق و وحدت ملی در میان ایرانیان پرداخته شده است (لک، ۱۳۸۴).

- مقاله «تجلی اسطوره و برخی از کارکردهای آن در شعر سهراب سپهری» به قلم شاهرخ حکمت: در این مقاله به بررسی و تحلیل شعر سپهری از دیدگاه اسطوره و اسطوره‌پردازی پرداخته شده است؛ در واقع نویسنده به تحلیل نقش و کارکرد اسطوره در شعر سپهری می‌پردازد (حکمت، ۱۳۸۹).

- مقاله «بررسی اسطوره و انواع آن در شعر معاصر (با نگاهی به شعر موسوی گرمارودی)» نوشته ساغر سلمانی نژاد مهرآبادی و عبدالرضا سیف: نویسندگان به بررسی نقش اسطوره‌های ملی و مذهبی در شکوفایی و چندلایه شدن شعر موسوی گرمارودی و بازخوانی بن‌مایه‌ها اساطیری در شعر یادشده پرداخته‌اند (سلمانی نژاد مهرآبادی و سیف، ۱۳۹۵).

- مقاله «نمودهای اسطوره و زبان حماسی در شعر نصرالله مردانی» به قلم برات محمدی و مریم حداد: نویسندگان به اسطوره و حماسه، به‌ویژه اساطیر و حماسه‌های ملی، در شعر نصرالله مردانی و نقش این عناصر اساطیری - حماسی در به تصویر کشیدن شجاعت و جوانمردی رزمندگان دفاع مقدس پرداخته‌اند (محمدی و حداد، ۱۳۹۸).

- مقاله «اسطوره در شعر احمدشاملو» نوشته شمس‌الدین ابروفراخ: در این مقاله، ضمن تعریف و تحلیل اسطوره، به تبیین اسطوره‌های به‌کاررفته در شعر شاملو پرداخته شده و جلوه‌های اساطیری شعر شاملو بررسی و تحلیل شده است (ابروفراخ، ۱۳۹۸).

- مقاله «اسطوره در شعر حمید مصدق» نوشته عبدالله حسن‌زاده میرعلی و سیده هاجر حسینی کلابادی: نویسندگان ضمن بررسی گونه‌های عناصر اساطیری در شعر مصدق، نقش این نمادهای روایت‌دار را با توجه به شرایط روز جامعه و ساختار زبان نمادین سروده‌های شاعر تحلیل و ارزیابی کرده‌اند (حسن‌زاده میرعلی و حسینی کلابادی، ۱۳۹۱).

- پایان‌نامه کارشناسی ارشد «چگونگی بازتاب اسطوره در شعر حافظ و احمد شاملو» از غلام‌رضا طیبی نژاد: این اثر مقایسه‌ای درباره چگونگی بازتاب اسطوره در شعر حافظ و شاملو است که با رویکرد سنجش و مقایسه بازتولید اسطوره در شعر کهن و نو فارسی، با تکیه بر شاعران یادشده بررسی و تحلیل شده است (طیبی نژاد، ۱۳۹۱).

- پایان‌نامه کارشناسی ارشد «بررسی و تحلیل تطبیقی اسطوره در اشعار مهدی اخوان ثالث، احمد شاملو و سهراب سپهری» از زهرا جعفرزاده اردستانی: نویسنده به تحلیل بن‌مایه‌های اساطیری در شعر شاملو، اخوان و سپهری پرداخته و چگونگی رویکرد شاعران یادشده به اسطوره را بررسی و مقایسه کرده است (جعفرزاده اردستانی، ۱۳۹۶).

تا آنجا که جست‌وجو شد، درباره سیر بازتاب روایات و مضامین اساطیری - حماسی در شعر معاصر افغانستان، کتاب یا مقاله‌ای نگارش نشده است و گمان می‌رود این نوشتار نخستین اثر در زمینه سیر تاریخی حضور عناصر اساطیری - حماسی در شعر معاصر افغانستان باشد. گستره بسامد نمادهای اساطیری در ادوار مختلف شعر معاصر افغانستان ایجاب می‌کند تا در این باره پژوهشی شایسته انجام شود. این نوشتار می‌کوشد با نگاهی روشمند، سیر حضور مضامین و روایات اساطیری - حماسی را در شعر معاصر افغانستان بررسی کند.

۲- بحث و بررسی

۲-۱ کیفیت بازتاب مضامین و روایات اساطیری از مشروطه تا دهه دموکراسی

افکار تجددخواهی با تأسیس جریده «سراج‌الاجبار افغانستان»، با هدف آشنایی مردم افغانستان با مدنیت جدید و شکل‌گیری جنبش مشروطه در دوره زمامداری حبیب‌الله خان ظهور کرد. «تجددگرایان و نویسندگانی که به کار در سراج‌الاجبار اشتغال داشتند، در پی آن بودند که دگرگونی‌های مهمی را در عرصه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور به وجود بیاورند. در واقع فرهنگیان آن روز افغانستان، سراج‌الاجبار را مهم‌ترین وسیله برای اشاعه افکار تجددخواهی خود یافته بودند و مضامین و موضوعات جالب و اشعار پرشوری را در رابطه به اتحاد کشورهای اسلامی، روشن‌سازی مفهوم تجدد و آوردن اصلاحات اقتصادی و اجتماعی، به نشر می‌رساندند... بسیاری از شاعران و نویسندگان، مشخصاً عبدالعلی مستغنی، عبدالهادی داوی پریشان، عبدالرحمن لودین، محمد امین (عندلیب)، سردار عزیزالله و عده‌ای دیگر از اصلاح‌طلبان، یا اولین محل تبادل نظر خود را در صفحات سراج‌الاجبار می‌یافتند و یا شدیداً تحت تأثیر مقالات مطرح‌شده توسط نویسندگان سراج‌الاجبار قرار می‌گرفتند» (رستگار، ۱۳۹۷: ۴۵-۴۶)؛ اما نوگرایی به‌گونه اساسی در مشروطیت دوم، با

تحولات گسترده سیاسی - اجتماعی، از روزگار به قدرت رسیدن امان‌الله خان (۱۲۹۸ خورشیدی) آغاز می‌شود. در این ایام آثار فراوانی از رمانتیسیم فرانسه به فارسی برگردان شده است و داستان‌نویسی با شیوه مدرن ظهور می‌کند. جریده «سراج‌ال‌اخبار افغانستان» که در دوره زمامداری حبیب‌الله خان آغاز و بعد متوقف شده بود، در دوره امان‌الله خان به «امان افغان» تغییر نام داد و به سردبیری عبدالهادی داوی مجدداً منتشر می‌شد (قویم، ۱۳۸۷: ۲۰). جریده «امان افغان» و نشریه‌هایی مانند «ارشاد‌النسوان»، «اتحاد»، «اتفاق اسلام» و... در زمان شاه امان‌الله نقش تأثیرگذاری در تحول و تجدد ادبی داشتند. این نشریه‌ها مفاهیم و گونه‌های جدید ادبی را به عرصه فرهنگ و ادب فارسی افغانستان وارد کردند (رستگار، ۱۳۹۷: ۶۹). ترجمه و آثار شاعران و نویسندگانی که در «سراج‌ال‌اخبار افغانستان»، در «مشروطیت اول» به نشر می‌رسید، در جراید و نشریه‌های این روزگار نیز منتشر می‌شد. این آثار و ترجمه‌ها از زبان‌های ترکی، فرانسوی و انگلیسی به زبان فارسی، بستر مناسبی را برای نوگرایی در شعر و ادب فارسی افغانستان فراهم کرد. تجدد و نوگرایی، نخست در درون‌مایه‌های اشعار محمود طرزی و سپس در محتوای شعر دیگران پدیدار شد. در این روزگار اندیشه‌های اجتماعی - سیاسی و احساسات مهین‌دوستی، مضمون اشعار شد و شاعرانی ظهور کردند که در قالب‌های کهن، مضامین سیاسی و اجتماعی را با فضای عاشقانه، بازتاب دادند (ثروتی، ۱۳۸۶: ۶-۷). «محمود طرزی، عبدالرحمن لودین، عبدالهادی داوی و عبدالعلی مستغنی چهار شاعر شاخص دوره مشروطیت به شمار می‌روند» (چهرقانی، ۱۳۹۷: ۱۳). محمد اسماعیل سیاه، قاری عبدالله و عده‌ای دیگر از شاعران سنت‌گرای این دوره هستند که با توجه به سبک خراسانی و هندی قصیده سرودند و غزل آفریدند و درون‌مایه‌های متنوع را به شیوه بازگشت، در عرصه ادبیات شکوهمند فارسی، با هنرمندی تمام بازتاب دادند (قویم، ۱۳۸۷: ۴۳-۴۷).

ظهور مشروطه سبب شکل‌گیری ادبیات اجتماعی و انتقادی و ورود مفاهیم، ترکیبات و اصطلاحات جدید به عرصه ادبیات فارسی افغانستان شد؛ اینگونه اصطلاحات به دگرگونی شعر فارسی این کشور از نظر محتوا و مضمون انجامید و گفتمان تجددطلبی را در ادبیات فارسی دری پایه‌گذاری کرد. با همه تحول و دگرگونی‌هایی که در شعر فارسی این روزگار اتفاق افتاد (با توجه به نمونه‌های شعری موجود) اسطوره در شعر شاعران برجسته این روزگار بازتاب چندانی نداشت؛ زیرا اغلب آنان مشروطه‌خواه بودند و به عقلانیت و خردگرایی توجه داشتند و به اسطوره از زاویه افسانه می‌نگریستند. گروهی دیگر که اغلب شاعران سنت‌گرای غیرسیاسی بودند، به شعر غنایی و سبک هندی گرایش داشتند و طبیعتاً در مضمون‌آفرینی و تصویرپردازی‌های شاعرانه نیاز چندانی به استفاده از ظرفیت‌های اساطیر احساس نکردند (شفق و چهرقانی، ۱۳۹۱: ۶۱).

حکومت نهم‌ماهه حبیب‌الله کلکانی برای رشد ادبیات فارسی، روزگار مناسبی نبود. در این دوره، شماری از جراید به نشر می‌رسیدند؛ اما این نشریه‌ها هیچ کمکی به رشد و بالندگی ادبیات و مسائل فرهنگی و مطبوعات نکردند. در دوره محمدنادرخان، مطبوعات دوباره فعالیت خود را آغاز کردند و برخی از نشریات دوره امان‌الله انتشار خود را از سر گرفتند. همینطور در فضای عمومی فرهنگ و هنر اقداماتی صورت گرفت؛ اما هنر و ادب تحت نظارت دستگاه حاکم قرار داشت. این وضعیت هرگونه نوجویی و تجددگرایی را مدموم و سخن‌سرایی به شیوه قدما را مستحسن می‌شمرد. شاعران این روزگار مکلف بودند تا در سبک‌های کلاسیک و مطابق میل دستگاه حاکم و فضای جاری کشور به آفرینش ادبی بپردازند (رستگار، ۱۳۹۷: ۷۰-۷۴). همینطور سیاست‌های خصمانه محمدنادرخان در برابر مشروطه‌خواهان دولت امانی، اختناق سیاسی و سانسور شدید بر مطبوعات، فضای تجدد و نوآوری را محدود کرد و شعر این دوره را به بن‌بست کشاند (پرتو نادری، ۱۳۹۹: ۲۹۸). اغلب شاعران این دوره، به علت فضای سیاسی حاکم، اشعار مدحی می‌سرودند و موضوعاتی مانند وصف بهار، زمستان و مانند اینها را در سروده‌های خود بازتاب می‌دادند. با توجه به نمونه‌های شعری موجود از این دوره، محجوبه‌هروی تنها شاعری است که عناصر اساطیری را در بازتاب عواطف عاشقانه بازآفرینی کرد و از ظرفیت بن‌مایه‌های اسطوره‌ای و بیان نمادین آنها، در تصویرسازی‌های شاعرانه سود برد. او در غزل عاشقانه «شب هجران»، در بیان درد فراق عاشق و معشوق،

شخصیت‌های اساطیری - حماسی «زال، رستم و افراسیاب» را بازآفرینی کرده و با استفاده از آرایه تشبیه مشروط، انسان را در برابر نیرو و قدرت عشق، در نهایت ناتوانی، کمتر از «زال» دانسته است. در این شاهد، «زال» بخشی از جواب شرط تشبیه مشروط است که در آن رستم و افراسیاب از او ناتوان‌تر توصیف شده‌اند:

کم از زال است پیش بازوی عشق اگر رستم و گگر افراسیاب است
(هروی، ۱۳۷۹: ۶۷)

نخستین سال‌های سلطنت محمد ظاهرشاه، به علت اینکه قدرت در دست هاشم‌خان، عموی شاه، بود - مانند دوره امارت حبیب‌الله کلکانی و عهد نادرشاه - عرصه تجدد و نوگرایی بر شاعران تنگ بود. هاشم‌خان شاعران را تشویق می‌کرد تا به شیوه قدما اشعاری عاشقانه و یا صوفیانه بسرایند. در روزگار نخست‌وزیری محمدهاشم خان، محمد ظاهرشاه عنوان «ملک‌الشعرایی» را به برخی از شاعران اعطا کرد و تلاش شد تا شاعران از مسائل سیاسی - اجتماعی دوری کنند و به مضامین عاشقانه و صوفیانه بپردازند (رستگار، ۱۳۹۷: ۷۴-۷۵). با وجود فشارهای شدیدی که بر شاعران این روزگار تا دهه دموکراسی ادامه داشت، برخی از شاعران به مسائل سیاسی - اجتماعی پرداختند و از نقش زیبایی‌شناختی عناصر اساطیری - حماسی در تصویرسازی‌های شاعرانه بهره بردند؛ در ادامه برخی از برجسته‌ترین نمونه‌ها بررسی می‌شود:

مسدس «چاه‌آب در چنگال بیداد»، از اشعار اجتماعی - انتقادی عبدالله عارف‌چاه‌آبی در این روزگار است که در ۱۳۱۸ خورشیدی، با لحنی هجوآمیز، برای دفاع از حقوق مستضعفان و نکوهش ستمگری‌های حاکم ستم‌پیشه آن سامان شهرستان «چاه‌آب» سروده است. شاعر در بیت‌هایی از این مخمس از ظرفیت عناصر اساطیری - حماسی «رستم، فریدون و کی» استفاده کرده و به یاری این شخصیت‌های اساطیر ملی، به حاکم جبار و ستمگر آن روزگار شهرستان «چاه‌آب»، درباب ناپایداری «اورنگ اقتدار» هشدار داده است:

بر دست هر رذیل همان گرز رستم است روز چاه‌آب^۱ سخت پریشان و درهم است
عارف کشیم محنت ایام، تا به کی زیرا نمانده تاج فریدن و تخت کی
در رفتن است، قافله عمر، پی‌به‌پی در کیسه هرچه هست، بکن صرف جام می
هر شام، ناله جوشد و هر صبح ماتم است روز چاه‌آب، سخت پریشان و درهم است
(چاه‌آبی، ۱۳۷۳: ۴۰۱ و ۴۰۴)

مخمس «زنده‌مردگان»، از نمونه اشعار سیاسی - اجتماعی بارق شفيعی است که در آبان ۱۳۳۱ خورشیدی سروده شده است. شاعر در بندی از آن، به یاری روایت اساطیری - حماسی «قیام کاوه آهنگر»، به نکوهش استبداد سیاسی می‌پردازد و ویرانی کاخ ستمگران خودکامه را «با عزمی همچو کاوه» آرزو می‌کند. در این ابیات، «کاوه»، نشانه شکوه و عظمت مردم تهنی‌دست، از عناصر تصویرسازی است که در ساختاری تشبیهی، به دلیل سیاسی - اجتماعی بازآفرینی شده است. از سویی «سکندر»، شخصیتی تاریخی است؛ ولی چون اعمالش جنبه اساطیری - حماسی دارد، برای نماد قدرت ستمگر حاکم در برابر کاوه (مظهر مبارزه با بیدادگری)، به دلیل آشنایی‌زدایی، بازآفرینی شده است:

آتش زنیم خرمن هستی ظالمان ویران کنیم نظم ستم بر ستمگران
با عزم همچو کاوه و با خشم بیکران اورنگ ظلم و کاخ غرور سکندران
(بارق شفيعی، ۱۳۵۸: ۴)

همین‌طور شعر «پرگار چرخ گردون» که در مرداد ۱۳۳۷ خورشیدی در زندان «دهم‌زنگ» سروده شده است، از غزل‌های چندمحتوایی سید اسماعیل بلخی است. شاعر ضمن سخن‌گفتن از ناپایداری دشواری‌های روزگار، نکوهش رفتار شیوخ ریاکار، ستایش قناعت و نکوهش حرص، آز و بردگی، سرنگونی نظام مستبد آن روزگار را به تلاش و پایداری کاوه‌های

سرزمین خود وابسته می‌داند؛ وی به یاری روایت اساطیری «قیام کاوه آهنگر در برابر مظالم ضحاک تازی»، فرجام نظام مستبد سرزمین خود را پیش‌بینی می‌کند. در بیت دوم، با نكوهش بردگی و در بند بودن، مردم را به زدودن این ننگ فرامی‌خواند و آنان را به گونه‌ی تلویحی به ایستادگی در برابر استبداد سیاسی حاکم دعوت می‌کند:

ضحاک عصر ما هم دست از ستم نگیرد تا کاوه بازیندد چرمی به کار آخر
شرم است برده‌بودن قومی به نام فردی باید ز خود زدایند این ننگ و عار آخر
(بلخی، ۱۳۹۷: ۱۷۸)

۲-۲ کیفیت بازتاب مضامین و روایات اساطیری از دهه‌ی دموکراسی تا کودتای ۱۳۵۷ خورشیدی

آشنفتگی اوضاع ادبی افغانستان تا دهه‌ی چهل، که به دهه‌ی «دموکراسی» موسوم است، ادامه داشت؛ اما در دهه‌ی دموکراسی، «با توجه به آزادی‌هایی که مطابق قانون به مردم داده شده بود، مسؤولیت آگاهی‌دهی به مردم و تأکید بر جامعه‌ی ایدئال، شناخت آزادی‌های فردی و اجتماعی به‌عنوان یک اصل اجتماعی بر دوش ادبیات گذاشته شد؛ در چنین حال و احوال، اصول و قواعد شعر سنتی قادر نبود که خواست‌ها و امیال شاعران را در قالب‌های دست‌وپاگیر سنتی متبلور سازد. ازسویی دیگر، عده‌ای از شاعران جوان با نوع‌گرایش سیاسی وارد عرصه‌ی ادبیات شدند» (رستگار، ۱۳۹۷: ۸۷). شاعران این دوره، در اوزان سنتی و نیمایی طبع‌آزمایی کردند و گام‌های سازنده‌ای در روند شکوفایی شعر معاصر افغانستان برداشتند. از این میان، «اسدالله حبیب، عارف پژمان، حلیم و سلام شایق، لطیف ناظمی، واصف باختری، رازق رویین، علی‌حیدرلهیب، عبدالله نایی و رفعت حسینی نمونه‌های خوبی با بینش شاعرانه‌ی قوی و زبان محکم عرضه کردند» (ثروتی، ۱۳۸۶: ۱۱). در این روزگار، تصویرسازی به یاری نمادهای اساطیری، به‌صورت هدفمند و با رویکردها و دلایل مختلف، در شعر واصف باختری، لطیف ناظمی، حیدرلهیب و برخی در بازتاب عواطف انسانی و بیان اوضاع سیاسی - اجتماعی دیده می‌شود. در این بخش بازتولید مضامین اساطیری - حماسی در شعر برجسته‌ترین شاعران اسطوره‌پرداز این دوره بررسی می‌شود:

شعر «عبور از برزخ» با درونمایه‌ی اجتماعی، از سروده‌های واصف باختری در این روزگار است که شاعر با زبان چندپهلوی، ابهام‌آمیز و نمادین، به موضوعات مختلف از جمله به بیراهه رفتن و گمراه‌شدن زمامداران و فرمانروایان افغانستان، نبود افراد آگاه و اندیشمند برای هدایت مردم و میهن و امید به آینده‌ای بهتر، سخن رانده است؛ همچنین با اشاره به خان اول از هفت‌خان رستم، یعنی نبرد رخسار رستم با شیر، این روایت حماسی - اساطیری را به‌دلیل اجتماعی بازآفرینی کرده و با آرزوی آینده‌ای بهتر و ظهور منجی برای پاسداری از استقلال و آزادی افغانستان، غزلش را پایان بخشیده است:

لیک من در دل این دشت سواری بینم زیر خاکستر افسرده شراری بینم
دیده‌ام سوی بیابان نگرد با صد شوق چون که در دامن آن گرد و غباری بینم
در پس پرده‌ی سیمایی آن گرد و غبار یل رستم نفس شیرشکاری بینم
(باختری، ۱۳۸۸: ۷۷)

غزل «کاوه‌ای در راه»، از اشعار اساطیری - حماسی این روزگار لطیف ناظمی، با درونمایه‌ی سیاسی - اجتماعی است که شاعر با استفاده از زبان نمادین و ابهام‌آمیز عناصر اساطیری - حماسی «رستم، ته‌مین، بیژن، کوه البرز، ضحاک و کاوه»، به نكوهش استبداد سیاسی حاکم می‌پردازد و از بی‌ارزش‌بودن افراد فرهیخته، عزاداری زنان در سوگ فرزندان و همسرانشان، در بند بودن و شهادت مبارزان و سلطه‌ی ضحاکان بیدادگر بر افغانستان، سخن می‌گوید و ظهور منجی برای مبارزه با ضحاک زمان خود را نوید می‌دهد:

رستم اینجا سخت بی‌قدر است می‌فهمم کوه اینجا کمتر از کاه است می‌دانم
هرکجا ته‌مین می‌بینی عزادار است بیژن اینجا طعمه‌ی چاه است می‌دانم

از حریم لاله‌گون عاشقی اینجنا
عاشق البرز و پیامبر و هریوایم
گرچه ضحاک سیاه مار بر دوشی است
کواوه‌ای از بیشه‌های سرخ آزادی

تا شهادت یک قدم راه است می‌دانم
دشمن از این عشق آگاه است می‌دانم
در هوای حشمت و جاه است می‌دانم
لیک در راه است در راه است می‌دانم

(ناظمی، ۱۳۷۹: ۱۸-۱۹)

شعر «تو همانی که زمان» از سروده‌های اجتماعی علی‌حیدر لهیب، در پایان دوره ریاست جمهوری محمد داوود خان است که در فروردین ۱۳۵۷ خورشیدی سروده شده است. شاعر به یاری شخصیت‌های اساطیری - حماسی «رخش، رستم، شغاد، آرش، سهراب و سیاوش»، با زبانی نمادین و چندپهلوی، از پیروزی در برابر استبداد، شهادت جوانان مبارز، ظهور منجی و شکل‌گیری آرمان‌شهر، سخن می‌گوید و با به‌کارگیری این روایات و شخصیت‌های اساطیری، پیام شعر خود را در هاله‌ای از ابهام فرومی‌برد (پرتونادری، ۱۳۹۹: ۴۹۶-۴۹۷)؛ وی به کمک ظرفیت اسطوره‌ها اندیشه‌های سیاسی - اجتماعی خود را بازتاب داده است:

«... خواب برگشتن زردشت ز آتشکده سرخ فلق / شیهه رخس ز اصطبل فراموشی و غوغای بهین تهمتن از چاه شغاد / زابلستانم برد / شیر حماسه ز پستان سحر نوشیدم / که برین نامه آن واحه به آذین گیرم / واژه‌ها تا که ز سرچشمه خود / سوگوارانه خروشان می‌گشت / خشم آرش می‌شد / و غریو رستم / و غرور سهراب / کسوت فتح سیاوش به برکردم و خورشید به مشتم جاشد / باغ آتش را / مغرور سمندر گشتم / و در آن مفصل چون برزخ قرن / تخمه سبز نجابت گشتم / و پی‌افگندم از نظم یکی کاخ بلند / که نیابد هرگز / نه ز باران و ز باد / هیچ‌گه رنگ گزند» (فایز، ۱۳۹۲: ۳۶۳).

۲-۳ کیفیت بازتاب مضامین و روایات اساطیری - حماسی از کودتای ۱۳۵۷ خورشیدی تا پیروزی مجاهدین

پیروزی کودتای هفتم اردیبهشت ۱۳۵۷ خورشیدی و تشکیل دولت سوسیالیستی در افغانستان، بیش از هر زمان دیگر، شعر این کشور را به ساختارهای سیاسی - ایدئولوژیک وابسته کرد. در این روزگار در همه‌جا یک خط قرمز ترسیم شد که همه چیز را به دو بخش انقلابی و ارتجاعی تقسیم می‌کرد. این خط، شاعران را نیز به شاعران انقلابی و ارتجاعی دسته‌بندی کرد. شاعرانی که در دهه دموکراسی زمامداری محمدظاهر شاه، بر ضد دولت شعر می‌سرودند، با ستایش دولت دست‌نشانده، شاعران غیروابسته به حزب و دولت را شاعران مرتجع می‌خواندند (پرتونادری، ۱۳۹۹: ۵۴۱). شاعران مرتجع این دوره، درحقیقت مبارزانی بودند که در برابر استبداد حزبی حاکم و نیروی متجاوز مبارزه می‌کردند و با سرودن اشعاری با درونمایه‌های پایداری، به نکوهش نظام مزدور می‌پرداختند.

در شعر شاعران متمایل به اندیشه‌های راست این روزگار، مسائلی مانند جهاد، مقاومت، مصائب و مشکلات مهاجرت و آوارگی و موضوعاتی از این قبیل بازتابی چشمگیر دارد و ازسویی در شعر جریان مقابل، توجه‌های طبقاتی و تعبیرهای حزبی و مسائلی از این دست گستره فراوان دارد (قویم، ۱۳۸۷: ۱۱۸). سلیمان لایق، بارق شفیعی، دستگیر پنجشیری، عبدالله نایبی، عنایت پژوهان گردانی، اسدالله حبیب، عظیم شهبال و عده‌ای، از برجسته‌ترین شاعران چپ‌گرا، خلیل‌الله خلیلی، عبدالقهار عاصی، شبگیر پولادیان، سمیع حامد و برخی دیگر از شاعران راست‌گرای این دوره به شمار می‌روند.

اسدالله حبیب، شبگیر پولادیان، قهار عاصی، طغیان ساکایی، پرتونادری، محب بارش، اسدالله ولوالجی، شجاع‌الدین خراسانی، لطیف پدram، عبدالکریم تمنا، محمد کاظم کاظمی و برخی دیگر، از برجسته‌ترین شاعران اسطوره‌پرداز این روزگار هستند که هرکدام، با توجه به جریانی که به آن تعلق دارند و به دلایل زیباشناختی و سیاسی، اسطوره را در تصویرسازی‌های شاعرانه استفاده کرده و به یاری نمادهای اساطیری، مضامین متنوعی آفریده‌اند. در زیر نمونه‌هایی از بازتاب شخصیت‌ها و داستان‌های اساطیری در شعر شاعران نام‌برده بررسی می‌شود:

شعر آزاد «بر خاک سرخ‌گونه کشتارگاه»، از اشعار پایداری جلیل شبگیر پولادیان در شهریور ۱۳۵۷ خورشیدی است که در آن به یاری سیمای اساطیری - حماسی «اهریمن، رستم و کاوه»، تقابل نیکی و بدی را بازتاب داده که همواره در طول تاریخ ادامه داشته است و در زمان شاعر نیز این مسئله با رویارویی مجاهدان رزمنده و حکومت دست‌نشانده جریان داشته است. او از کشتارهایی سخن می‌گوید که عمال حکومت مزدور، شب‌هنگام در زندان «پل چرخ» خون مردم مقاومت‌گر را بر زمین می‌ریختند (پرتونادری، ۱۳۹۹: ۵۶۲). شاعر در بیان اوضاع اجتماعی، با توجه به مضامین پایداری، از عناصر اساطیری بهره می‌برد و به یاری عناصر اساطیری یادشده، مبارزه در برابر حکومت مزدور و نیروی متجاوز را فریاد می‌زند:

«سرای سپنج / به جلوه‌گاه عروج تمامت انسان / همیشه سایه اهریمنان / به پشت پرده‌ای از خون گرم رنگین است / چراکه در توالی پیکار پاک و پلید / همیشه دست خدایان مرگ خونین است / اگرچه خون تو شد بذر کشت فرداها / درفش مهر تو بر خاک تیره گشت رها / ولی چه باک / هزار ریزه پولاد / ز دوش مرد هزارن هزار رستم گرد / ز خاک سرخ‌گونه کشتارگاه رویدند / که تا چو کاوه پولادگر / درفش سرخ شهادت / دوبار بردارند» (پولادیان، ۱۳۷۴: ۲۳).

شعر «چه در ترانه چه در قصه»، از سروده‌های اسدالله حبیب در این روزگار است که در مهرماه ۱۳۵۷ خورشیدی به توصیف و طرفداری نظام حاکم سروده و به کارگران اهدا شده است. او در بندی از این شعر، ضمن بازآفرینی روایت اساطیری پرومته، نظام سوسیالیسی آن سامان را به «سلاله اسطوره‌های رنگین و از زیردست‌ترین نسل آبله‌دستان (طبقه کارگر)» تعبیر کرده است. شاعر در این بند به‌گونه تمثیلی، نظام حاکم را مانند «پرومته»، مایه خوشبختی مردم می‌داند و در آخرین بند، آفرینش آثار هنری در دوره پیشاکودتای ۱۳۵۷ خورشیدی را به کاغذ سیاه‌کردن تعبیر می‌کند و آن همه آثار هنری - ادبی را «دروندامه نفرینیان باطل»، «ستایش شیطان»، «شمایل شب» و «مراثی اشک‌آور» می‌خواند:

«... تو آتشی آور بی مثل یک سیاه‌شبی / پرومته! مشت پر از نور خویش را بگشای / زمین ما چقدر با تموز غصه خورد / و با تفأل پاییز آرزو بندد و در سکوت زمستان / تمام حرف بهارانه را ز یاد برد / تو آمدی و مگر سخت بی‌نشاط و ملول / لب از حکایت آشوب ره فرو بسته...» (حبیب، ۱۳۶۲: ۵۲-۵۴).

شعر آزاد «تنها ولی همیشه»، از اشعار اجتماعی عبدالقهار عاصی در دوره تجاوز «ارتش شوروی» است که در ۱۳۶۵ خورشیدی در توصیف اوضاع وخیم و نابه‌سامان شهر هرات، با زبان اساطیری و نمادین سروده شد؛ شاعر به یاری نمادهای اساطیری - حماسی «اسفندیار، رستم و سهراب»، شهر هرات را به مادر غم‌دیده‌ای مانند می‌کند که همه‌روزه فرزندانمان مانند «اسفندیار، رستم و سهراب» را به سبب وخامت اوضاع اجتماعی از دست می‌دهند و از غم عزیزانشان به سوگ می‌نشینند:

«... در شاهنامه‌ای / هرات مادری است / کاسفندیار و رستم و سهراب خویش را / بر کوچه‌های خویش و خیابان‌های خویش / در قریه خویش / می‌زاید و به خاک سیه باز می‌دهد» (عاصی، ۱۳۸۸: ۳۲۸-۳۲۹).

شعر «دریای اشک» از اشعار نمادین اسطوره‌بنیان طغیان ساکایی در دوره اشغال است. شاعر به یاری زبان نمادین اسطوره و ظرفیت زیبایی‌شناختی آن، از پیامدهای ناگوار تجاوز، جنگ، استبداد ضحاکان، و مظلومیت کاوه‌های سرزمین خود سخن می‌گوید و اشک کاوه‌ها را مایه خاموشی آتش استبداد ضحاکان می‌داند.

«شبی با پیچش توفان وحشت‌زا / غریو خنده‌های مردهای مست می‌پیچید / و با امواج اشک شب‌نشینان / گرم می‌آمیخت / ز صحرای شکار آهوان تیزتک / زین غم‌کده بگذشته / تا پهنای ناپهنای دنیای ستم می‌رفت / هزاران روح سرگردان آهو بچه‌گان / این کشتگان دوش آتش بار ضحاکان / چو آتش با نهاد مردهای مست می‌آمیخت *** نهایت رودبار اشک کاوه‌ها / خروشان بر خلیج کوره‌گاه داغ خواهد ریخت / و موج خنده‌های مردهای مست را / اندر گلو خاموش خواهد کرد» (طغیان ساکایی، ۱۳۷۰: ۲۶-۲۷).

شعر «رستمی در چاه»، از سروده‌های سیاسی - اجتماعی نصرالله پرتونادری در شهریور ۱۳۶۷ خورشیدی است. شاعر ضمن بازپرووری روایت اساطیری - حماسی «رستم و چاه شغاد نابردار»، از برادرکشی در میهن خود سخن می‌گوید و اوضاع نابسامان افغانستان در دوره اشغال شوروی را بازتاب می‌دهد. این شعر با آنکه ساده و صمیمی سروده شده است، به علت اینکه واقعیت‌های اجتماعی در آن به گونه غیرمستقیم و با زبان نمادین بازتاب یافته است، از اشعار چندسویه شاعر به شمار می‌رود که مفاهیم سیاسی و اجتماع به یاری بازتولید نمادهای اساطیری بیان می‌شود و شاعر در آن از ظرفیت زیبایی‌شناختی اسطوره در تصویرسازی و مضمون‌آفرینی استفاده می‌کند:

«ترا اندوه شب از پای افکنده / تو ای بیداردل / - ای مرد / - صدایت از کدامین بیشه آوا می‌روید / و یا تو از کدامین چاه می‌نالی / که می‌بینم شغاد لحظه‌های تیره نیرنگ / کنار چاه‌ساران بازمی‌خندد / ترا من می‌توانم دید / که شب از بازوانت باج می‌خواهد / و نامت را به شهرستان بدنامی / چراغ راه می‌سازد / تو ای بیدار دل / - ای مرد / - ستبر بازوانت چتر سبز زندگانی باد / کدامین روز آیا می‌توانی دست یازیدن / تو آن تیر و کمان را همچنان با قوت ایمان / چنان دیروز / که اینجا این برادر / - نابردار / - وای / کنار چاه می‌خندد / و می‌داند که آغوش کمان از دیرگه خالی‌ست» (پرتونادری، ۱۳۷۰: ۲۴).

شعر «پنجشیر دردمند» از سروده‌های معروف سیاسی - اجتماعی محب بارش، در دهه شصت خورشیدی است که لشکرکشی و حملات مرگبار ارتش سرخ شوروی و دولت دست‌نشانده آن روزگار به پنجشیر را بازتاب می‌دهد (پرتونادری، ۱۳۹۹: ۶۳۱). در بندهایی از آن، روایت اساطیری - حماسی «رستم و سهراب» با رویکردی اجتماعی، بازآفرینی شده است؛ درواقع شاعر به یاری روایت حماسی - اساطیری «نبرد رستم و سهراب»، از شهادت مردم مظلوم و بی‌دفاع پنجشیر، در دهه شصت خورشیدی، سخن می‌گوید:

«پنجشیر دردمند! رستم برای انده سهراب گریه کرد / یعقوب کور شد به هوای شکوه مصر / فرهاد با فسانه شیرین به خواب رفت / اما تو زنده‌ای / مغرور و استوار / هدفمند و پرشکوه / آزاد و سربلند» (همان: ۶۳۳).

اسدالله ولوالجی نیز از شاعرانی است که به یاری روایات و مضامین اساطیری، اندیشه‌های سیاسی - اجتماعی خود را بازتاب می‌دهد و از ظرفیت نمادین این استعاره‌گونه‌ها بهره می‌برد. چنانکه در چهارپاره زیر، به یاری روایت اساطیری - حماسی «سهراب، رستم و شغاد»، ضمن ابراز مخالفت با وضعیت نابسامان و نظام حاکم، از شهادت نابهنگام جوانان، استبداد سیاسی حاکم و نیروی متجاوز، یاد می‌کند و با استفاده از این نمادهای اساطیری - حماسی، اوضاع اجتماعی مهین خود را بیان می‌کند:

نمی‌جوشد به چشم چشمه‌ساران	به جز خوناب چشم مام سهراب
میان بستر دریای هستی	ز خون چشم رستم می‌رود آب
ولسی تو بی‌خبر از رسم «شغاد»	عطوفت از دل جلاد خواهی
ز کیش شحنه چیزی می‌نَدانی	که از بی‌دادگستر داد خواهی

(ولوالجی، ۱۳۸۲: ۲۴-۲۵)

شعر «تلخ‌تر از سکوت» شجاع‌الدین خراسانی از اشعار دوران تجاوز ارتش شوروی به افغانستان و تشکیل نظام دست‌نشانده است. شاعر در این سروده، با کاربرد روایت اساطیری - حماسی «رفتن تهینه به خوابگاه رستم»، به بیان اوضاع اجتماعی آن روزگار می‌پردازد و از واژگونی ارزش‌های انسانی عشق و آزادی سخن می‌گوید؛ زیرا «تهینه» نماد عشق است که به خوابگاه غلامان می‌آید و مقصود از غلامان، وابستگان نظام دست‌نشانده است که روزگاری با نیروی بیگانگان متجاوز بر مردم مظلوم افغانستان فرمان رانند و از هیچ ظلم و ستمی فروگذاری نکردند. از سویی شاعر با استفاده از داستان اساطیری - حماسی «سیاوش و افراسیاب»، از روشنفران شرمسار و سرافکنده‌ای انتقاد می‌کند که پاسداری «خون سیاوشان» را از «افراسیاب»، یعنی ارتش متجاوز شوروی و نظام دست‌نشانده می‌خواهند (پرتونادری، ۱۳۹۹: ۶۱۷-۶۱۰):

«بهار نارسیده زرد می شود / مگیلان شکوفه می دهد / پیامبران دست فراعنه را می بوسند / تکرار مشو / چرخ هایت شکسته باد! / ای سرنوشت شوم / شهر شگفتی ست / هندوزاده های کابل / عشق را که به شهنشاهی پدر خریده اند / لگدمال می کنند / و تهمینه ها به خواب غلامان می آیند... روشن فکران خجولی را می بینم / که پاس داری سیاوشان را / در آستان افراسیاب می جویند / یاران نیمه راهی را / که با خورجین و جدان های عفن آلود سوار مرکب نیرنگ می تازند / و بازگانان بی آزرمی را که از حراج خون برگشته اند / و هنوز در اغوای نسل مغرور / از خیال خام، ایوان های کاذب را / پی می ریزند» (خراسانی، ۱۳۸۳: ۳۵ و ۳۹).

شعر «از سنگ و آفتاب»، از سروده های نمادین و اسطوره ای عبدالطیف پدram در دوره اشغال شوروی است. شاعر داستان اساطیری «آزمون گذر سیاوش از آتش» را در بازتاب اوضاع اجتماعی به کار گرفته است و به یاری این روایت اساطیری، به ستایش رزمندگان اُستان «پنجشیر» می پردازد. او رزمندگان پنجشیری را به سیاوشی مانند کرده است که آگاهانه از آتش جنگ عبور می کنند و برای آزادی از چنگال نیروی متجاوز تا پای جان آماده قربانی و فداکاری اند:

«پنجشیر، فرزند من / ستارگان از تو طالع می شوند / هم آنگاه / که از کوچه های مشرق برمی گذاری / در شامسار تلخ / برادرانت به تو حسد می خورند / به ماهی که در تو شکفت / با برادرش خورشید / به خردگی ات خوابی دیده ام / سرتاسر آسمان / رنگین کمانی برمی گذاری / با کمربندی از سنگ و آفتاب / زخم های شکفته ات بر تن / کتاب مقدست بر دست / از میان آتش عظیم برخوایی گذشت / از واقعات عظیم چنانکه سیاوش / چنانکه ابراهیم» (پهلوان، ۱۳۷۱: ۴۲-۴۳).

قصیده «کعبه دل»، از اشعار اجتماعی عبدالکریم تمنا در دوره تجاوز ارتش سرخ شوروی است. شاعر ضمن اشاره به تجاوز و اشغال شوروی و مهاجرت از کشور، در بیت هایی از این سروده، نمادهای اساطیری - حماسی «بهمن، فرامرز، سهراب، تهمینه، کنایون، بیژن، منیژه و آرش» را بازآفرینی کرده است و به یاری این عناصر فرهنگی، درد دوری میهن و «غم غربت» را بازگو می کند:

زان رزم [بیر] فتاده به زنجیر بهمنی	رفت آن زمان که بود فرامرز یاورم
سهراب وار خست مرا خنجر غمت	تهمینه کو که در نگرد زخم خنجرم
باشد مرا به یاد کنایون دل فگار	نه در هوای حشمت دیهیم قیصرم
چون بیژنی که دست قضا افکند به چاه	از دوری منیژه پریشان و مضطرم
تیرم که از کمان هریوا شدم رها	کو آرشم که باز فرستد به آن درم

(همان: ۷۹)

شعر «کمانگیر» از غزل های سیاسی - اجتماعی محمدکاظم کاظمی در دهه هفتاد خورشیدی است. شاعر به دلایل اجتماعی و زیباشناختی، روایت اساطیری «آرش کمانگیر» را بازآفرینی کرده؛ وی این شخصیت اساطیری را به گونه نمادین به معنای مبارزان به کار برده است که تظاهر و ریاکاری آنان را از رسیدن به هدف دور داشته و تلاش هایشان را بی نتیجه کرده است. شاعر در این غزل تکمحتوایی ضمن نکوهش ریاکاری و خودنمایی، داستان «تیراندازی آرش» را بازآفرینی کرده و از سویی از ظرفیت تلمیحی این روایت، به هدف بیان اوضاع اجتماعی سود برده است. کاظمی در این ابیات، دلباختگی مجاهدان افغانستان به تجمل را عامل اصلی موفق نشدن آنان بیان کرده و افزوده است که اگر این «دست بند تجمل» مانع موفقیت آنان نمی شد، سرنوشت افغانستان گونه ای دیگر رقم می خورد و تا رستاخیز هیچ نیرو و قدرتی نمی توانست موفقیت را از مردم افغانستان سلب کند:

خدایا! اگر دست بند تجمل	نمی بست دست کمانگیر ما را
کسی تا قیامت نمی کرد پیدا	از آن گوشه کهکشانی، تیر ما را

(کاظمی، ۱۳۸۸: ۹۶)

۲-۱-۴ کیفیت بازپروری روایات و مضامین اسطوره‌ای از پیروزی مجاهدین تا ۱۳۸۰ خورشیدی

به‌علت آشفتگی‌های ناشی از کودتای هفتم اردیبهشت ۱۳۵۷ خورشیدی و جنگ‌های داخلی پس از پیروزی مجاهدین، جمع بسیاری از شاعران و نویسندگان افغان به مهاجرت و ترک وطن تن دادند و شعر برون‌مرزی افغانستان در حوزه مهاجرت شکل گرفت؛ ولی با همه دست‌آوردهای ادبی شاعران افغانستانی در دیار مهاجرت، در اوضاع درون‌مرزی ادبیات کشور، آشفتگی و نابسامانی تا ۱۳۸۰ خورشیدی ادامه داشت. با تغییر اوضاع سیاسی افغانستان در سال ۱۳۸۰ خورشیدی، فضای مناسبی برای رشد و شکوفایی شعر معاصر افغانستان فراهم شد. در این روزگار در کنار شاعران پیشکسوتی که در دوره‌های گذشته حضوری فعال داشتند، شاعرانی ظهور کردند که شعر امروز افغانستان را قوت بیشتر بخشیده و اشعاری با درون‌مایه‌های متنوع آفریده‌اند (قویم، ۱۳۸۷: ۱۲۱). با توجه به نمونه‌های موجود، رازق فانی، سمیع حامد، سید ابوطالب مظفری، خالد فروغ عبدالغفور آرزو و برخی دیگر، از مهم‌ترین شاعران اسطوره‌پرداز این روزگار هستند که عناصر اساطیری را در بازتاب عوطف انسانی به کار برده و به یاری کارکرد نمادین اساطیر، مضمون‌های متنوع آفریده‌اند. در این بخش عناصر اساطیری - حماسی در شعر این روزگار بررسی و تحلیل می‌شود:

«زبان تازیانه» از سروده‌های میهنی رازق فانی است که پس از فروپاشی دولت دست‌نشانده حزب دموکراتیک افغانستان - در زمان بروز جنگ‌های داخلی - در کالیفرنیا سروده شده است. این سروده متشکل از دو بند است. فانی در بند نخست آن ضمن بازآفرینی شخصیت‌های حماسی - اساطیری «اهریمن، پور زال (رستم) و دیو»، از اینکه میهنش پس از پایان یافتن اشغال، گرفتار جنگ‌های داخلی شده، ابراز تأسف کرده است؛ او به یاری کارکرد زیباشناختی اسطوره، گرفتاری میهن خود را در نابسامانی‌های جنگ‌های داخلی به گرفتاری رستم به دست «اکوان دیو» مانند می‌کند و با این وصف امید می‌برد که میهنش همچو رستم بتواند از چنگال دیو جنگ نجات یابد:

«ایا وطن که سینه‌ام / پر است از هوای تو / دلم هنوز می‌تپد به یاد کوچه‌های تو / اگرچه شاد شد دلم / که در بهای خون رفتگان / ز چنگ اهریمن رها شدی / ولی چو پور زال ناگهان / اسیر دست دیوها شدی» (فانی، ۱۳۹۵: ۳۷۰).

شعر «تبت یدا»، از غزل‌های اجتماعی - سیاسی سمیع حامد در دوره جنگ داخلی پس‌اسقوط کمونیزم و تشکیل دولت اسلامی مجاهدین است. سمیع حامد در این غزل، ضمن نکوهش جنگ‌های داخلی و پیامدهای ناگوار آن، از قتل و خون‌ریزی مردم بی‌گناه، فراوانی و کثرت رهبران نابکار و پیمان‌شکنی آنان، از میان رفتن ارزش‌های انسانی و موضوعاتی از این دست سخن گفته و در بیت‌هایی از این غزل، به دلایل سیاسی - اجتماعی، عناصر اساطیری «ضحاک و کاوه» را بازآفرینی کرده است:

پرچم ضحاک بر دوش زمان ز استخوان کاوه بالا شد نشد
خون ملت توشه نامردمی خان مردم خوان یغما شد نشد

(حامد، ۱۳۷۷: ۵۴)

مثنوی «سوگ‌نامه سه»، از اشعار ابوطالب مظفری است که در سال‌های ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵ خورشیدی «برای شهید عبدالعلی مزاری و رنج‌های دیر سال‌اش» سروده شده است؛ این مثنوی مرثیه‌ای است که در بیت‌هایی از آن داستان اساطیری - حماسی «هفت‌خوان رستم» و «چاه نیرنگ شغاد» را بازآفرینی کرده است. ابوطالب مظفری در این ابیات به یاری کارکرد زیباشناختی اسطوره، عبدالعلی مزاری را به «رستمی» مانند کرده است که با وصف عبور از «هفت‌خوان»، در «چاه نیرنگ شغاد نابردار» افتاده و به سبب دسیسه نابرداران به قتل رسیده است:

تهمت‌نی که برآمد ز هفت‌خوان بیرون ولسی ز چاه برادر نبرد جان بیرون
شغادها همه‌گی سر به چاه حیل‌ه شدند نشد که سر بکشد از حسیض‌شان بیرون

(مظفری، ۱۳۹۷: ۹۴)

شعر «جغرافیای آزادی»، از اشعار سپید خالده فروغ در این روزگار است. شاعر در این سروده ضمن بازتولید روایت‌های اساطیری - حماسی «آزمون گذر سیاووش از آتش»، «قیام کاوه آهنگر در برابر ضحاک ستمگر» و «داستان هفت‌خوان رستم»، به توصیف رشادت‌های پدر، در مقابله با نابسامانی‌های روزگار، پرداخته است؛ زیرا شعر «جغرافیای آزادی» در روزگاری سروده شد که بحران و بدبختی سراسر افغانستان را فراگرفته بود و مردم را با دشواری‌های فراوان، از جمله فقر و تنگ‌دستی روبه‌رو کرده بود. به همین دلیل خالده فروغ این شعر را برای قدردانی از فداکاری‌های پدر، در مقابله با دشواری‌های روزگار سرود و به پاس زحمات پدر خویش، او را ستود و به توصیف رشادت‌هایش پرداخت:

«... در قامتش آتشتانی است / که هر روز یک سیاوش از آن می‌کند، عبور / با ترانه‌های غرور / ... پدرم پنج آینه‌ای‌ست / پر از قهرمان آزادی / و پنج شمشیر انگشتانش / کاوه‌هایی هستند / ضحاک‌های اژدها اندیشه را / پدرم چندین هزار ساله‌ست / جغرافیای آزادی‌ست / زبان من است / هفت‌خوانی‌ست پر از رستم...» (فروغ، ۱۳۹۱: ۹۰ و ۹۲).

شعر «سوک سپیدار» از اشعار نمادین عبدالغفور آرزو است که در آخرین سال‌های دهه هشتاد خورشیدی، در سوگ شهید احمدشاه مسعود، سروده شده است. شاعر با استفاده از ظرفیت نمادهای اساطیری «آرش و قنوس»، در رثای احمدشاه مسعود، قهرمان ملی افغانستان، مویه کرده است:

درفش عشق بلند است و آسمان گریان	ز مرگ آرش آتش نفس، کمان گریان
قسم به آتش قنوس پرور جنگل	قسم به سوره سرسبز دفتر جنگل
درفش عشق بلند است از تداوم راه	چنین نوشته چنین کلک باور جنگل
	(ثروتی، ۱۳۸۶: ۲۶۷-۲۶۸)

۳- نتیجه

یافته‌های این پژوهش با موضوع سیر تاریخی بازتاب روایات و مضامین اساطیری - حماسی در شعر معاصر افغانستان به شرح زیر است:

با توجه به نمونه‌های موجود، شعر معاصر افغانستان را - از نظر سیر باززایی عناصر اساطیری - می‌توان به چهار مرحله نوزایی و ظهور، باززایی با هدف نمادپردازی، بازتاب ایدئولوژیک و گسترش بسامد کمی دسته‌بندی کرد. مرحله نوزایی و ظهور، شعر نخستین سال‌های سلطنت محمدظاهرشاه و قبل از آن را در بر می‌گیرد. در این مرحله، نمونه‌هایی از بازتولید اسطوره به دلیل بلاغی و سیاسی، در شعر محجوبه هروی، عبدالله عارف‌چاه‌آبی، بارق شفیع و سید اسماعیل بلخی موجود است. شاعران یادشده، ضمن بهره‌گیری از ظرفیت بلاغی عناصر اساطیری، با استفاده از شخصیت‌های اساطیری - حماسی، مضامینی مانند ستایش عشق، هجو حاکمان، دفاع از حقوق مستضعفان، نکوهش استبداد سلطنت مطلقه و فراخواندن مردم به مبارزه و ایستادگی در برابر استبداد سیاسی را بازتاب داده‌اند.

مرحله باززایی اسطوره به هدف استفاده از جنبه نمادین آن، با زمینه اجتماعی و ایجاد ابهام هنری، شعر «دهه دموکراسی» تا پایان دوره ریاست جمهوری محمد داود خان را در بر می‌گیرد. شاعران این مرحله با آگاهی از ظرفیت نمادین و سمبلیک اسطوره، عواطف انسانی خود را به یاری زبان چندپهلوی، ابهام‌آمیز و نمادین اسطوره بازتاب داده و جلوه‌هایی از حیات اجتماعی خود را بیان کرده‌اند. برجسته‌ترین نمونه‌های بازتولید اسطوره، به دلیل نمادگرایی و ایجاد ابهام، در سروده‌های واصف باختری، لطیف ناظمی، حیدر لهیب و عده‌ای دیگر موجود است. در این نمونه‌ها، شاعران ضمن بازتولید داستان‌های اساطیری - حماسی، به مضامینی مانند گمراهی فرمانروایان افغانستان، نبود افراد آگاه و اندیشمند برای هدایت مردم، امید به آینده‌ای بهتر، نکوهش استبداد سیاسی حاکم، نوید به پیروزی در برابر استبداد و ظهور منجی پرداخته‌اند.

مرحله بازآفرینی عناصر اساطیری به دلایل ایدئولوژیک، شعر پساکودتای هفت اردیبهشت ۱۳۵۷ خورشیدی را در بر می‌گیرد. شاعران اسطوره‌پرداز این مرحله، با توجه به گرایش‌های «چپ‌ی و راستی»، با رویکردهای مختلف، روایات و شخصیت‌های اساطیری را بازتولید کرده و به یاری کارکرد سیاسی اسطوره، اندیشه‌های سیاسی خود را نمایان کرده‌اند. اسدالله حبیب، بارق شفیع، طغیان ساکایی، شبگیر پولادیان، قهار عاصی، پرتونادری، محب بارش، شجاع خراسانی، لطیف پدرام، سمیع حامد، عبدالکریم تمنا، کاظم کاظمی و برخی دیگر از شاعران اسطوره‌پرداز این دوره‌اند که با رویکردهای مختلف، عناصر اساطیری - حماسی را در بازتاب موضوعات مختلفی به کار برده‌اند که از آن جمله است: ستایش نظام حاکم؛ تقابل نیروی‌های اهورایی و اهریمنی (مجاهدان رزمنده و حکومت مزدور)؛ شهادت مردم مظلوم و بی‌گناه افغانستان در زندان «پل چرخی»؛ سوگواری مادران در غم از دست دادن فرزندان و همسرانشان؛ پیامدهای ناگوار تجاوز و استبداد؛ توصیف لشکرکشی و حملات مرگبار ارتش شوروی و حکومت کمونستی؛ شهادت مردم مظلوم افغانستان در دفاع از سرزمین، به‌ویژه شهادت مردم پنجشیر؛ واژگونی ارزش‌های انسانی عشق و آزادی؛ ستایش رزمندگان پنجشیر؛ بیان وضعیت ناگوار آوارگان افغان در داخل و خارج از کشور.

مرحله گسترش کمی بسامد مضامین اساطیری - حماسی، اشعار درون‌مرزی و برون‌مرزی روزگار حکومت مجاهدین و پس از آن را در بر می‌گیرد. در این مرحله، بهترین نمونه‌های بازآفرینی عناصر اساطیری در شعر ابوطالب مظفری، خالده فروغ، رازق فانی، عبدالغفور آرزو و برخی دیگر موجود است. در این نمونه‌ها، شاعران ضمن بازپروری اسطوره، به موضوعاتی مانند سوگ درگذشت عبدالعلی مزاری و احمدشاه مسعود، مسائل انتزاعی عشق به خانواده، نکوهش جنگ‌های داخلی، برادرکشی و... پرداخته‌اند.

پی‌نوشت

۱. وزن این شعر «مفعولُ فاعلاتُ مفاعیلُ فاعلنُ / فاعلاتُ» است؛ اما همین مصراع از وزن خارج شده است؛ اگر به‌گونه «روز چیب سخت پریشان و درهم است» سروده می‌شد، چنانکه در افغانستان نیز این شهرستان به «چیاب» مشهور و معروف است، وزن این مصراع با وزن بقیه ابیات هماهنگ می‌شد.

منابع

۱. ابروفراخ، شمس‌الدین (۱۳۹۸). «اسطوره در شعر احمد شاملو»، پژوهش‌نامه اورمزد، دوره ۱۲، شماره ۴۷، ۹۷-۱۱۷.
۲. اسماعیل‌پور، ابوالقاسم (۱۳۸۷). اسطوره، بیان نمادین، تهران: سروش.
۳. اسماعیل‌پور، ابوالقاسم (۱۳۹۶). «تحول اسطوره‌های ایرانی»، گستره اسطوره (مجموعه گفت‌وگوها)، به کوشش محمدرضا ارشاد، تهران: هرمس.
۴. الیاده، میرچا (۱۳۹۲). چشم‌اندازهای اسطوره، ترجمه جلال ستاری، تهران: توس.
۵. باختری، واصف (۱۳۸۸). سفالینه‌ای چند بر پیشخوان بلورین فردا، کابل: پرنیان.
۶. بارق شفیع، محمدحسن (۱۳۵۸). شهر حماسه، کابل: بیهقی.
۷. بلخی، سیداسماعیل (۱۳۹۷). دیوان علامه شهید سید اسماعیل بلخی، کابل: بنیاد اندیشه.
۸. بهار، مهرداد (۱۳۷۴). جستاری در فرهنگ ایران، تهران: فکر روز.
۹. بهار، مهرداد (۱۳۷۱). «شاهنامه، از اسطوره تا حماسه»، چاووش، دوره ۱، شماره ۹ و ۱۰، ۱۳۰-۱۴۴.
۱۰. پولادیان، جلیل‌شبگیر (۱۳۷۴). فراز برج خاکستر، کابل: ایام برکی.

۱۱. پهلوان، چنگیز (۱۳۷۱). نمونه‌های شعر امروز افغانستان، تهران: بنیاد نیشاپور.
۱۲. پرتونادری، نصرالله (۱۳۷۰). سوگنامه‌ای برای تاک (گزینه شعر)، کابل: انجمن نویسندگان افغانستان.
۱۳. پرتونادری، نصرالله (۱۳۹۹). شعر پایداری و چگونگی آن در افغانستان، کابل: سعید.
۱۴. ثروتی، بهروز (۱۳۸۶). مویه‌های پامیر (شعر فارسی در افغانستان امروز)، تهران: الهدی.
۱۵. جعفرزاده اردستانی، زهرا (۱۳۹۶). بررسی و تحلیل تطبیقی اسطوره در اشعار مهدی اخوان ثالث، احمد شاملو و سهراب سپهری، با راهنمایی دکتر اقدس فاتحی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه قم.
۱۶. حامد، عبدالسمیع (۱۳۷۷). رازین‌ها در فصل شگفتن گل انجیر (دفتر شعر)، پشاور: انجمن آزاد نویسندگان.
۱۷. حبیب، اسدالله (۱۳۶۲). خط سرخ (مجموعه شعری)، کابل: اتحادیه نویسندگان افغانستان.
۱۸. حسن‌زاده میرعلی، عبدالله؛ حسینی، سیده هاجر (۱۳۹۱). «اسطوره در شعر حمید مصدق»، ادبیات پارسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دوره ۲، شماره اول (پیاپی ۳)، ۴۹-۶۴.
۱۹. حکمت، شاهرخ (۱۳۸۹). «تجلی اسطوره و برخی از کارکردهای آن در شعر سهراب سپهری»، فصل‌نامه اندیشه‌های ادبی، دوره ۳، شماره ششم، ۱۴۷-۱۵۹.
۲۰. خراسانی، شجاع‌الدین (۱۳۸۳). ستاره و سیاهی، کابل: مرکز علمی و فرهنگی.
۲۱. چاه‌آبی، عبدالله‌عارف (۱۳۷۳). دیوان عارف چاه‌آبی، به کوشش محمدابراهیم چاه‌آبی، لاهور: [بی‌نا].
۲۲. چهرقانی، رضا (۱۳۹۷). «ادوار شعر فارسی در افغانستان (از مشروطه اول تا سقوط سلطنت آل یحیی)»، دوفصل‌نامه علمی - پژوهشی تاریخ ادبیات، دوره ۱۱، شماره ۸۲، ۳۸-۵.
۲۳. رستگار، علی‌شیر (۱۳۹۷). طلایه‌داران تجدد شعر دری در افغانستان، کابل: اکادمی علوم افغانستان.
۲۴. سلمانی‌نژاد مهرآبادی، ساغر؛ سیف، عبدالرضا (۱۳۹۵). «بررسی اسطوره و انواع آن در شعر معاصر (با نگاهی به شعر موسوی گرمارودی)»، پژوهش‌نامه نقد ادبی و بلاغت، دوه پنجم، شماره اول، ۱۹-۳۸.
۲۵. شفق، اسماعیل؛ چهرقانی، رضا (۱۳۹۱). «بازگشت ادبی در شعر فارسی افغانستان»، فصل‌نامه فنون ادبی، دوره چهارم، شماره دوم، ۵۳-۶۸.
۲۶. طغیان‌ساکایی، محمدیونس (۱۳۷۰). خوان هفتم (گزینه شعر محمد یونس طغیان)، کابل: وزارت اطلاعات و کلتور.
۲۷. طیبی‌نژاد، غلام‌رضا (۱۳۹۱). چگونگی بازتاب اسطوره در شعر حافظ و احمد شاملو، به راهنمایی ابراهیم محمدی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بیرجند.
۲۸. عاصی، عبدالقهار (۱۳۸۸). کلیات اشعار قهار عاصی، کابل: خیام.
۲۹. عباس‌آباد، یوسف‌عالی (۱۳۸۷). «شعر منوچهر آتشی و جایگاه اسطوره در آن»، پژوهش‌نامه ادب غنایی دانشگاه سیستان بلوچستان، دوره ششم، شماره ۱۱، ۱۳۱-۱۵۲.
۳۰. فانی، رازق (۱۳۹۵). مجموعه اشعار رازق فانی، به کوشش حفیظ‌الله شریعتی سحر، کابل: امیری.
۳۱. فایز، محمداسحاق (۱۳۹۲). پیشینه تجدد، پیدایش و بالندگی شعر نو در افغانستان، کابل: سعید.
۳۲. فروغ، خالده (۱۳۹۱). قیام میترا و چند رؤیای دیگر، کابل: انجمن قلم افغانستان.
۳۳. گک قاسم‌زاده، سید علی؛ بزرگ‌بیگدلی، سعید (۱۳۹۷). رمان اسطوره‌ای (نقد و تحلیل جریان اسطوره‌گرایی در رمان فارسی)، تهران: چشمه.
۳۴. قویم، عبدالقیوم (۱۳۸۷). مروری بر ادبیات معاصر دری، کابل: سعید.

۳۵. کاظمی، محمد کاظم (۱۳۸۸). *کفران* (گزیده اشعار)، تهران: تکا.
۳۶. کیوانی، مجدالدین (۱۳۹۰). «بازتاب درون‌مایه‌های چند اسطوره در آثار عرفانی و صوفیانه فارسی»، *نامه فرهنگستان*، دوره ۱۲، شماره دوم، ۷۸-۵۹.
۳۷. لک، منوچهر (۱۳۸۴). «درآمدی بر شناخت اسطوره و تبیین کارکردهای هویت‌بخش آن در شعر جنگ»، *فصل‌نامه مطالعات ملی*، دوره ششم، شماره ۲۳، ۸۳-۶۲.
۳۸. محمدی، برات؛ حداد، مریم (۱۳۹۸). «نمودهای اسطوره و زبان حماسی در شعر نصرالله مردانی»، *دوفصل‌نامه ادبیات دفاع مقدس*، دوره سوم، شماره اول (پیاپی ۴)، ۱۲۷-۱۴۴.
۳۹. مظفری، سید ابوطالب (۱۳۹۷). *عقاب چگونه می‌میرد؟*، تهران: آمو.
۴۰. موسوی، سید کاظم؛ محمدی‌ده‌چشمه، حمزه (۱۳۹۴). «بازتاب اسطوره‌های ملی و حماسی در شعر شاعران دفاع مقدس»، *ادبیات پایداری*، دوره هفتم، شماره ۱۲، ۳۵۱-۳۲۳.
۴۱. ناظمی، لطیف (۱۳۷۹). *از باغ تا غزل* (دفتر شعر)، پشاور: آرش.
۴۲. نامورمطلق، بهمن (۱۴۰۰). *درآمدی بر اسطوره‌شناسی*، تهران: سخن.
۴۳. ولوالجی، اسدالله (۱۳۸۲). *با تو بهار می‌رسد*، کابل: میوند.
۴۴. هروی، محجوبه (۱۳۷۹). *دیوان اشعار محجوبه هروی*، هرات: کیومرث.

